

Het verval van de Vondelkerk en de Posthoorn

SYMPTOOM VAN EEN MISLUKTE AMSTERDAMSE AANPAK

DOOR GUIDO HOOGEWOUD*)

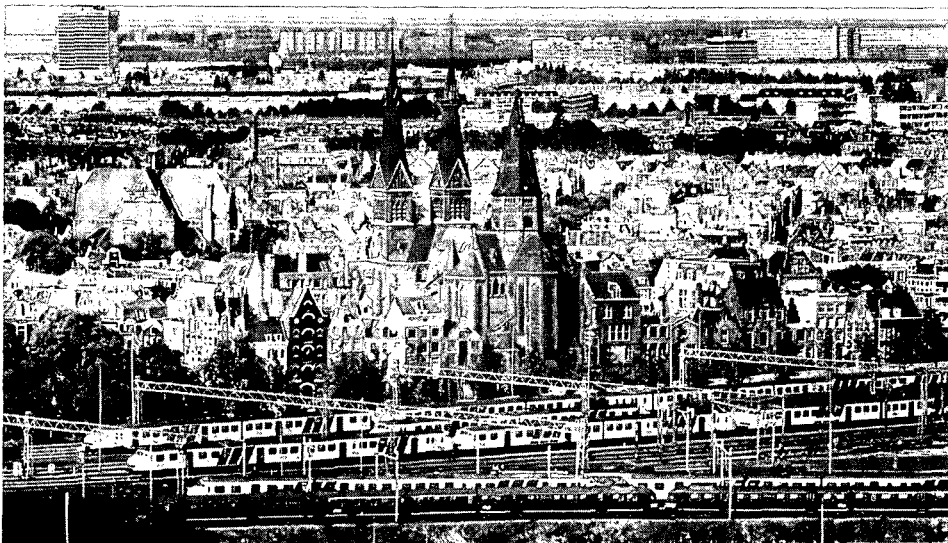
Amsterdam bezit een indrukwekkend aantal monumentale kerken in de binnenstad en daarbuiten. Daartoe behoren gebouwen die nauw verbonden zijn met de vroegste geschiedenis van de stad en haar opkomst en bloei, zoals de Oude en de Nieuwe Kerk, en de vier van stadswege gebouwde protestantse kerken uit de 17de eeuw, zoals de Zuider- en Wester-, Ooster- en Noorderkerk, de Synagogen en de beide Lutherse Kerken. Daarnaast zijn er gebouwen ontstaan, die typerend zijn voor andere geloofsrichtingen, zoals de Anglicanen, Engelse Protestanten en de Rooms-Katholieken.

Met name het laatste kerkgenootschap heeft in Amsterdam een wel zeer kenmerkende ontwikkeling doorgemaakt van de 17de-eeuwse schuilkerk in een grachtenpand (Onze Lieve Heer op Zolder) tot de dominerende gebouwen, die na de scheiding van Kerk en Staat in 1795 en vooral na het herstel van de Bisschoppelijke Hiërarchie in 1853 zijn opgericht.

Goede en bekende voorbeelden van deze kerken zijn de Mozes- en Aäronkerk, de St. Nicolaaskerk bij het Centraal Station en de Krijtberg op het Singel.

P. J. H. CUYPERS

Belangwekkend vanuit het gezichtspunt van de internationale architectuurgeschiedenis zijn met name de kerken, die door de architect P. J. H. Cuypers (1827-1921) zijn ontworpen. Cuypers werkte vanuit zijn belangstelling voor de Middeleeuwen, met name de gothiek, die hij als basis voor een nieuwe 19de-eeuwse bouwkunst beschouwde.

Dit kwam bij hem tot uiting in zijn bemoeienis met restauraties (die nu volop in de belangstelling staan, gezien de discussies over de St. Servaeskerk te Maastricht) en de nieuwbouw van met name R.K.-kerken. Daarnaast is hij de bekende ontwerper van het Centraal Station en Rijksmuseum te Amsterdam.

In de hoofdstad bouwde Cuypers zes kerken waarvan er nu nog vier bestaan, n.l. de oudste, de Posthoorn aan de Haarlemmerstraat (1861-1863) en (1887-1889, de voortorens), de Vondelkerk uit 1873-1880 (in twee etappes gebouwd), de Dominicuskerk uit 1884-1893 (ook in twee etappes gebouwd) en de Liefde uit 1883-1885.

NEERGANG

De kerk die zijn magnum opus had moeten worden, de St. Willibrordus buiten de Veste aan de Ceintuurbaan, is inmiddels gesloopt, evenals de Maria Magdalenakerk aan de Spaarndammerstraat. Deze beide gebouwen zijn verdwenen voordat de inventarisatie van de 19de-eeuwse bouwkunst op gang kwam. Van de nu nog resterende vier kerken heeft alleen de Dominicus nog een bloeiend kerkelijk leven; de Posthoorn en de Vondelkerk zijn voor de eredienst gesloten. Voor de Liefde ligt sluiting in het vooruitzicht.

Een beeld dat velen van de Posthoorn hebben. Komend per trein uit het Westen krijgt men een stadsbeeld te zien, waaruit deze majestueuze schepping van Cuypers niet is weg te denken. (Foto: Maarten Brinkgreve).

De Posthoorn en de Vondelkerk hebben een bijzondere betekenis voor het stadsbeeld, terwijl ze als architectonische compositie uitstijgen boven de waarde van het oeuvre van de architect alleen. De Dominicuskerk heeft een uiterst boeiend interieur, dat bovendien nog zeer gaaf bewaard is en o.a. fraaie gebrandschilderde ramen bezit.

De Vondelkerk en de Posthoorn zijn beide in verval; de Vondelkerk, die al in een vroeg stadium als een hoofdwerk van Cuypers werd beschouwd, is inwendig geheel uitgeplunderd.

Dit proces is na 1979 ingezet: in dat jaar bezat de kerk nog haar volledige uitrusting van altaren en beelden. Ook uitwendig vervalt de Vondelkerk steeds meer door ontbreken van onderhoud en toezicht.

Deze verloedering van een toponym is begonnen toen het bisdom Haarlem de kerk voor het bedrag van f 1,00 had overgedaan aan een projectontwikkelaar, die echter nagelaten heeft het gebouw te onderhouden en te beschermen tegen inbraak.

De Posthoorn is op een ordelijker wijze van gebruik veranderd, omdat na de sluiting van de kerk in 1976 het gebruik en het toezicht zijn overgenomen door een stuurgroep tot behoud van de Posthoornkerk. Het gebouw wordt thans zo goed als in het vermogen van de vrijwilligers ligt, onderhouden (o.a. door een abonnement op de Monumentenwacht) en wordt incidenteel gebruikt voor markten en concerten. Hierdoor heeft in elk geval bij de buitenwereld de mening kunnen postvatten dat het gebouw 'ergens bij hoort'. Niettemin hebben ook hier in tijden van nonactiviteit inbraak en vernieling toegeslagen. In beide gevallen staat men verbijsterd toe te kijken hoe zo iets mogelijk is, immers beide gebouwen staan op de Monumentenlijst, terwijl ook het Amsterdamse stadsbestuur op de hoogte was van het komend functie-verlies. Voor de Vondelkerk is zelfs een subsidietoezegging gedaan, waarvan geen gebruik gemaakt is door versnelde afname van het kerkbezoek. Ook latere pogingen om de Vondelkerk over te doen nemen door de Gemeente Amsterdam zijn afgestuit op bezwaren van organisatorische en financiële aard. Voor de Posthoorn is reeds in 1971 een plan tot herbesteding gemaakt in de sociaal-culturele sector; in 1980 werd een nieuw plan om kerk en pastorie een meer buurtgerichte functie te geven door B. & W. van Amsterdam aanvaard. Tot realisatie van dit plan is het niet gekomen; procedures zoals het verlenen van een sloopvergunning door de Raad van State in 1980 hebben vertragend gewerkt, evenals dat het geval was met de weigering van een bijdrage in de restauratiekosten. Hoewel stukje bij beetje verschillende problemen opgelost werden, en de weg vrij lag voor hernieuwde onderhandelingen tussen Amsterdam en W.V.C., viel het project ten offer aan de gemeentelijke 17% bezuinigingsoperatie.

* Drs. G. S. Hoogewoud is architectuurhistoricus, publiceert op het gebied van de 19de-eeuwse bouwkunst en is conservator van de Atlas van de Gemeentelijke Archiefdienst te Amsterdam

ONHANDIGHEID

Wanneer we de lotgevallen van de twee Cuyperskerken als case-studies zouden beschouwen, blijkt een grote onhandigheid bij de overheid om dit soort zaken aan te pakken. De ervaring leert ook in Amsterdam dat de kerken, die wél in overheidshanden zijn overgegaan, uiterst moeizaam een nieuwe functie krijgen. Bij de kerkgebouwen die in handen zijn van particuliere stichtingen zoals de Oude en de Nieuwe Kerk, krijgt men wel de indruk van een redelijk gebruik en beheer. De enige hoop is thans, dat alsnog particuliere inspanningen zullen leiden tot behoud en herstel van de Vondelkerk en de Posthoorn. De vraag is echter of men op deze manier op de goede weg is, immers, het valt niet te verwachten dat meer kerkgebouwen door particuliere stichtingen onderhouden zullen kunnen worden.

Onlangs is al het voornemen aangekondigd tot sluiting voor de eredienst van de 17de-eeuwse Noorderkerk en de uit de zelfde tijd stammende houten Amstelkerk op het Amstelveld. Indien de kerkelijke gemeente het gebouw verlaten heeft, verdwijnt het toezicht, de zorg, waardoor er een keten van vervalverschijnselen zal optreden.

MAATREGELEN NODIG

Aankloppen bij de overheid zal ook tot niets leiden, wanneer er geen concrete initiatieven worden ontplooid, waar een wethouder op kan ingaan. Vooral zal er een helder onderscheid gemaakt moeten worden tussen de noodzaak van onderhoud en restauratie, en beheer en exploitatie.

Vooral wanneer het om de minder belangrijke gebouwen gaat en zeker wanneer het gaat om gebouwen uit de 19de en de 20ste eeuw, zal men allereerst de noodzaak tot behoud helder moeten formuleren, want hoewel de tijd achter ons ligt dat beschermd monumenten alleen uit de 17de en de 18de eeuw dateren, heersen er nog veel misverstanden op dit gebied.

Daarnaast zal men een overzicht moeten maken van probleemkerken met alle gegevens, zoals de staat van onderhoud, architectonisch belang, overzicht van de gebruiksmogelijkheden, alsmede de te maken kosten voor onderhoud, aanpassing en exploitatie. Daarnaast zal er ook een vast punt gecreëerd moeten worden, bijvoorbeeld in de vorm van een stichting, die ook als werkgever zou kunnen optreden ten behoeve van exploitatie en tijdelijke verhuur.

Inmiddels zijn deze gedachten ook landelijk geventileerd door de Vereniging van beheerders van monumentale kerkgebouwen.

In Amsterdam zijn deze gedachten zeker niet onbekend en wordt de noodzaak om na te denken over gebruik en exploitatie welzeker onderkend.

Hoewel, incidenteel, gezocht wordt naar nieuwe bestemmingen (Oosterkerk - buurtcentrum; het synagogencomplex. - J.D. Meierplein - Joods Historisch Museum) is er na de publicatie van de kerkennota-1980 geen concreet actieplan gevolgd.

Het is te hopen dat Amsterdam de ernst van de situatie zal inzien en de totaliteit van het kerkenbezit inzet zal maken van onderhandelingen met het Rijk, teneinde te komen tot een meerjarenraming van restauraties en een onderhoudsfonds. Een dergelijke aanpak heeft alleen kans van slagen als een op te richten Amsterdams Kerkenfonds de realisering van de gedachten omtrent het kerkenbeheer en de problematiek daarvan onder de aandacht van het grote publiek en de politiek kan brengen en zodoende de nodige contac-

ten zal kunnen leggen en bijvoorbeeld publicaties kan verzorgen.

Het gaat tenslotte om gebouwen van groot cultureel belang die voor de stad als geheel en de buurten afzonderlijk vaak grote betekenis hebben.

De ervaringen met de Posthoornkerk hebben in ieder geval aangetoond dat het mogelijk is om een kerkgebouw een nuttige functie te geven, dat beheer ordelijk dient te geschieden, maar dat men weinig kans van slagen heeft bij een weifelend gemeentelijk beleid, dat bovendien afhankelijk is van schaarse financiële middelen.

Opname uit 1976 van de Vondelkerk aan de Vondelstraat, vaak beschouwd als Cuypers' meesterwerk, die thans zwaar in verval is. De ligging van het gebouw midden in de Vondelstraat maakt het tot een uniek stedenbouwkundig monument. Het interieur verdient, ofschoon uitgeplunderd, herstel. (Foto Gem. Bureau Monumentenzorg).

Na een 'deltaplan' voor de stad is er nu een 'deltaplan' voor de monumentale kerken nodig.

